

Családtörténet felsőfokon

Fábr Anna: *Arany idők – Ezmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében*
Budapest, Kortárs Kiadó, 2022, 360 oldal

Az alábbi gondolattörédekben nem szándékozom – s nem is igazán tudnék – a recenzió egyik műfaji regulájának, az elfogulatlanság elvárásának megfelelni. Valamivel bátrabban úgy is fogalmazhatnék, hogy jelen írásom nem a szó szoros értelmében véve – de talán tágabban értve sem – bíráló. Inkább olyan vallomás, amelynek megállapításai, beszédmódja és hangulata szerzője emlékeiből és a recenzió tárgyát adó könyv olvasásának élményfoszlányaiból táplálkozik. Fábr Anna azok közé a tudósok közé tartozik, akik egyetemi éveim alatt tudományos pályám kibontakozásában fontos mentoraim voltak, és akiknek habitusa, látásmódja immár harminc esztendeje meghatározza az irodalom iránti szakmai és érzelmi kötődésemet. Akik az 1990-es évek elején kezdtek meg az ELTE bölcsészkarán magyar nyelv és irodalom szakos tanulmányaikat – és akik közül most többen is a honi irodalomkutatás középmezőjéhez tartoznak –, részesei lehetnek annak, amit a későbbi szakirodalom „elméleti bummnak” nevezett el. Az 1989 előtti, döntően formalista és strukturalista szempontokra épülő interpretációs modellek mellett a recepcióesztétika, irodalomhermeneutika és dekonstrukció irányzatai a honi irodalomtudomány történetében korábban nem tapasztalható sokszínűséget vittek az irodalomértés gyakorlatába. Az irodalmi szöveg nyelvi-retorikai megalkotottságának vagy éppen az olvasás aktusának mikéntjére irányuló kutatásokkal foglalkozó szemináriumok és előadások izgalmas és egyben komoly kihívásokkal teli szellemi kalandokkal ajándékozták meg a képzésben részt vevő hallgatókat. Az újabb elméleti irányzatok intézményi térnyerése azonban azt is eredményezte, hogy egyre kisebb teret kaptak azok a megközelítések, amelyek az irodalom szociális hátterére, társadalom- és emberképére, az írók személyiségére, egy-egy korszak irodalmi életére irányultak, de annak a kérdésnek a megválaszolása sem izgatott sokakat, hogyan érthetjük meg elődeink életét és gondolkodását a szép-irodalmi hagyomány, a memoárok, életrajzok, naplók segítségével.

Bár az előbbi gondolathalmaz viszonylag egyszerű képet fest az egyetem tudományos műhelyeiben akkoriban zajló folyamatokról, s biztosan van olyan nemzedéktársam, aki másként élte meg az ELTE-n a „szellemi

rendszerátalakítás” időszakát, mint én, a fenti summázat is magyarázatul szolgálhat arra, miért voltak akkoriban egyre népszerűbbek a bölcsészhallgatók között a néhai Művelődéstörténeti Tanszék kurzusai, s miért látogatták/látogattuk oly sokan tanéveket átívelő lelkesedéssel Fábr Anna szemináriumait. A kurzusok, amelyek hol a XVIII–XIX. századi irodalmi élettel, hol Jókai, Mikszáth vagy Krúdy univerzumával foglalkoztak, olyanfajta vitalitással és misztikummal töltötték meg nagy klasszikusaink világát, amelyet irodalomtörténeti és irodalomelméleti stúdiumainkon nem tapasztalhattunk meg. Fábr Anna szemináriumai mindemellett afféle tudományközi találkahelyek is voltak. Egy teremben ültek történészhallgatók, klasszika-filológus-palánták, magyar, angol, francia és német szakosok. Annak, hogy ilyen hallgatói összetétele volt a kurzusoknak, többek között az lehetett az oka, hogy a témák interdiszciplináris jellegűek voltak, s feldolgozásuk módját is a módszertani sokféleség jellemezte. Így a résztvevők nem csupán saját diszciplínájuk megismeréséhez kaphattak további impulzusokat, hanem más tudományágak világába is betekintést nyerhettek.

Az elmúlt huszonöt esztendőben minden alkalommal, amikor egy-egy probléma szakirodalma után böngészve kezembe vettem Fábr Anna valamelyik korábbi könyvét, újra és újra felidéződtek bennem a régi szemináriumai beszélgetések emlékei. Nem volt ez másként a szerző legutóbbi könyvének olvasása közben sem. Ha csupán a kötet alcímére vetünk egy pillantást (*Ezmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében*), legalább öt olyan tudományágat tudnánk megnevezni, amelyeknek felségterületei ebben a mondatban összefonódnak: az eszmetörténetet, a családtörténetet, a neveléstörténetet, a társadalomtörténetet és a mentalitástörténetet. A könyv viszont ennél is több diszciplína összefüggésében vizsgálja a Teleki nemzetség történetének egy-egy periódusát, különös figyelmet szentelve a család tragikus sorsú tagjának, az írónak, politikusnak és diplomatának, (IV.) Lászlónak (1811–1861) a gyermekkorára. Noha a könyv alcíme biografikus narratívát előlegez, a kötet nem pusztán a központi alak egyetlen életrajzi részére összpontosító elbeszélés, hanem a Teleki nemzetség XVIII–XIX. századi történetét behálózó komplex tudománytörténeti tabló is. A família közéleti

szerepvállalására, szellemi tájékozódására, neveltetésére, pedagógiai elveire és gyakorlatára, magán- és társas életre koncentrálnak vizsgálódásokban a korábban említett öt tudományterület szempontja mellett filozófiatörténeti, intézménytörténeti, nyelvtudományi és irodalomtörténeti perspektívák is helyet kapnak. A felsoroltak közül – ahogy arra az alcím is utal – a neveléstörténeti megközelítés adja azt az argumentációs és narratív keretet, amelybe a többi ismeretanyaga és szempontjai integrálódnak.

Fábr Anna könyvében az ifjú Teleki László személyiségéhez egyszerre tágabb és szűkebb perspektívából közelít. A kötet első felében részletesen kidolgozza a szerző azt a család- és neveléstörténeti összefüggésrendszert, amely a könyv második felében háttérét adja majd kis „Latzi” jellemrajzának. Az első nyolc fejezetet a monográfiában akár önálló egységnek is tekinthetnénk. Itt rendkívül részletes képet kapunk a Teleki családnak, különösen „Latzi” édesapjának, (III.) Teleki Lászlónak (1764–1821) a neveléstani koncepciójáról, emellett megismerhetjük a familiával kapcsolatba kerülő, nagy műveltségű nevelők életútját, továbbá betekintést kapunk azoknak a nyugat-európai – főként német – egyetemeknek a világába, amelyeken a Telekiek és nevelőik tanulmányokat folytattak. Ez a szerkezeti egység, ahogy már említettem, elő is készíti a másodikát, amelyben a „Latzi” fejlődésében meghatározó szerepet játszó személyekről (apa, anya, nevelő), a fiú mindennapjairól, életének fontosabb helyszíneiről (a családi kastély és palota) és neveltetésének pedagógiai módszereiről olvashatunk önálló fejezeteket.

A szűkebb nézőpont a téma forrásanyagának két darabjához köthető. Az egyik az apa, (III.) László kézirat pedagógiai munkája, a *Gróf Teleki László tanácsadása a nevelésről* (1796), a másik pedig a fiú, „Latzi” gyermekkori naplótöredéke, az 1821–22-ben készült *Jegyzőkönyv*. Ezek a források egyrészt vonalvezetőként szolgálnak a monográfia tágabb perspektívájába illeszkedő történeti vizsgálódásokban, másrészt íróik szellemi és lelki arcképeinek megrajzolásához szolgáltatnak fontos információkat. Az idősebb Teleki *Tanácsadása*, amelyben a szerző gyermekei első tizenöt esztendejének nevelését meghatározó pedagógiai program kidolgozására törekszik, a neveléstudományi gondolkodás honi történetének egyik legfontosabb korai dokumentuma. Fábr Anna azonban nemcsak az írás tudománytörténeti összefüggéseire mutat rá, hanem az értekezés szerzőjének jellemrajzát is nagyrészt ennek az írásnak a felhasználásával vázolja fel.

A *Tanácsadás* alkotója műve írása közben egyszerre tudós, nevelő, nemzetségének hagyományait képviselő, azt folytatni kívánó és annak újragondolására törekvő családfő, férj és apa is. Ezeknek a szerepeknek az analízise során Fábr Annát azok a mozzanatok érdeklik különösen, amelyek Teleki személyiségének mélyebb rétegeihez

vihetik közelebb az olvasót. Emiatt Fábr Anna a jellemábrázolás során nemegyszer kilép tárgyilagos elbeszélői és értelmezői szerepköréből, s hőseinek olyan sajátosságaira is próbál összpontosítani, amelyekről nem a tudomány, hanem az érzelmi intelligencia nyelvén lehet beszélni. Fábr Anna jellemábrázolását a sajátos, az olvasót is magával ragadó empátia járja át, és így cseppet sem csodálkozhatunk azon, ha olykor úgy érezzük, mintha magunk is jelen lennénk a Telekiek XVIII. század végi életterében.

Különösen erős ez az empátia a tizenegy éves „Latzi” személyiségrajzában. Egyrészt azért, mert a gyermeki lélek megértése – szemben a kiforrott személyiséggel rendelkező apáéval – egyébként is fokozottabb érzelmi ráhangolódást igényel. Másrészt pedig azért, mert a Teleki fiú naplójegyzetekből álló *Jegyzőkönyv*nek vallomásszerű világa is igényli ezt a fajta receptív hozzáállást. Míg azonban az apa jellemrajzához bőséges anyagot kínálnak írásai, „Latzi” naplója csak töredékes képet kínál írója lélekrajzának megalkotásához. A kis Teleki László élményeiről sokat, érzelmeiről azonban keveset beszél. Fábr Anna nem titkolja, hogy a jellem megrajzolásában többször képzelőerejére kell hagyatkoznia. Különösen akkor szükséges a fantázia igénybevétele, amikor a naplóban rögzített események vagy reflexiók önmagukban nem elegendők a „Latzi” cselekedeteit meghatározó lélektani motivációk feltérképezéséhez.

Hogy a monográfia olvasása közben – bő kétszáz évvel a megidézetek után is – úgy érezzük, mintha szemtanúi lennénk a Teleki család körül zajló eseményeknek, nemcsak a szerző empátiájával összefonódó jellemrajzok ránk gyakorolt hatásának köszönhető, hanem azzal az implicit olvasói szereppel való elkerülhetetlen összefonódásunknak is, amelyet a „történeti turisztika” kifejezésével tudnánk jellemezni. Ezt a szintagmát a közelmúlt Jósika-szakirodalmából kölcsönöztem. Jósika regényeinek világában az elbeszélő nem pusztán a cselekmény elmondója és hőseinek értelmezője, hanem egy olyan hang is, aki úgy kalauzolja el olvasóját a történelmi múlt helyszíneire, ahogy azt az idegenvezető teszi a távoli országokba látogató turistákkal. E „történeti turisztika” kifejezéssel jellemezhető elbeszélői szólamnak a nyomait fedezhetjük fel Fábr Anna könyvében is. Ilyesféle kalauzszerep jellemzi a monográfia hangját, amikor a XVIII–XIX. század fordulójának urbanizálódó Pestjére invitálja olvasóját. Végigvezet a város utcáin, megmutatja a nevezetességeit, és így a saját szemünkkel is megpillanthatjuk mindazt, amit egykor a Telekiek is láthattak. Ugyanilyen idegenvezetőszerepet vesz magára Fábr Anna, amikor a főúri család lakhelyeire vezet a befogadót. Végigbarangolhatjuk a Teleki család fővárosi palotájának tereit, körbejárhatjuk a familia sziráki kastélyának impozáns termeit, helyiségeit és udvarát, s – különösen a kis „Latzi” naplójának élményanyagára

alapozva – betekintést kaphatunk a Teleki gyermekek és társaik szabadidős tevékenységébe, alkalmanként pedig benézhetünk „Latzi” tanulószobájába is. E példák alapján talán nem merész azt a következtést levonni, hogy Fábri Anna monográfiája bizonyos pontokon a regényszerűség illúzióját kelti, hiszen olyan narrátori szerepeket fon bele a tudományos értekezés szólamába, amelyek a XIX. század középső évtizedei honi regényirodalmának emlékezetét idézik. Többek között ennek a szerzői stratégiának is köszönhető, hogy Fábri Anna monográfiája a terjedelmes szakirodalom és forrásanyag szakmailag precíz feldolgozása mellett rendkívül élvezetes olvasmány.

Zárásul szeretném kiemelni a kötet megszerkesztettségének, nyomdai kivitelezésének magas színvonalát. A gazdag képanyag elrendezése és a szöveg tipográfiai kivitelezése igazán professzionális munkára utal. A képek nem egyszerűen illusztrációk. A szinte kizárólag a Teleki-ek korából származó kézirat- és könyvrészletek, rajzok, térképek, portrék és árnyképek a kötet forrásanyagának fontos részei, és az olvasó számára a XVIII–XIX. század fordulójának megismeréséhez maradandó hatású vizuális élményt kínálnak.